

Наталія Семенівна ЮЗІКОВА,

канд. юрид. наук, доцент кафедри адміністративного і кримінального права Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО СКЛАДОВИХ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Повнота науково-теоретичних та практичних досліджень окремих галузей права, що стосуються еволюції суспільства, змін правового становища дитини, етапів формування інституту кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, еволюції боротьби зі злочинністю неповнолітніх тощо, потребує вивчення явища протиправної і злочинної активності частини неповнолітніх, звернення до історичних пам'яток та класичної юридичної думки минулих століть.

Справедливо працю Чезаре Беккарія «Про злочини та покарання» відносять до скарбниці європейської культури, що здійснила позитивний вплив на кримінальне законодавство європейських країн епохи просвітництва. Наукова думка Беккарія й на сьогодні залишається доволі актуальною, а в епоху відродження вона набула значення історичної події, що увібрала у себе кожен аспект культури нового часу від питань політики до природного права, від концепції власності до переосмислення витоків людської сутності.

У межах дослідження двох сторін (злочину та покарання) однієї проблеми розвитку суспільства Ч. Беккарія розвиває думку про обставини, що сприяють як припиненню вчинення злочинів, так і зведенню до мінімуму скоєння найбільш тяжких з них. Ефективність заходів, що протидіють вчиненню злочинів, повинна бути тим вище, чим небезпечніший злочин для суспільного блага і чим сильніше спонукальні мотиви до скоєння злочину. Відповідно, зазначає автор, суворість покарання повинна залежати від тяжкості злочину.

Цікавими та актуальними з теоретико-історичної та науково-практичної точки зору є думки Ч. Беккарія щодо проблеми запобігання злочинності.

Запобігання злочинності полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів шляхом обмеження, нейтралізації, мінімізації ризиків або усунення їхньої дії.

У відповіді на запитання: «Хотите предупредить преступление?» Ч. Беккарія виділяє декілька важливих напрямків, на яких необхідно зосереджувати превентивну діяльність та формувати загаль-

нодержавну політику профілактики злочинності. Що є актуальним в сучасній Україні.

Проблему запобігання злочинності автор розглядає крізь призму ясності та простоти законів, коли усі сили нації зосереджуються на їх захисті і відсутні підґрунтя для їх порушення. Наголошується на створенні умов для того, щоб закони захищали усіх людей, щоб вони викликали поважливий страх. Страх людини перед законом діє позитивно, а перед іншою людиною виступає руйнівною силою, що сприяє вчиненню злочину.

Беккарія також розглядає просвітництво і свободу як важливі складові процесу запобігання злочинам. Знання полегшують порівняння між предметами, збільшують кількість точок зору на ці предмети, протиставляючи багатогранні відчуття один одному, що взаємно їх збагачує. Світло просвітництва, що проникає в глибини нації, примушує замовкнути неосвіченість. Освічена людина здатна пожертвувати малою часткою свободи заради загальної свободи. Тому науковець стверджує, що людина з витонченою душею, оглянувши гарно створений кодекс і зрозумівши, що втратила лише свободу спричинити зло іншим, погодиться з необхідністю висловити повагу до престолу та тих, хто його займає.

Найбільш впливовою складовою, у той же час самим складним засобом попередження злочинів, Беккарія вважає вдосконалення виховання. Вчений доволі точно зазначає, що дітей необхідно навчати шляхом знайомства не з копіями, а зі справжніми явищами у галузі моралі та природничих наук, з якими випадково або з метою пізнання стикаються молоді особи, які вступають у життя. Дітей необхідно вести до доброчесності легким шляхом відчуттів та зневаги й презирства до пороку, показуючи при цьому, чому його рокові наслідки обов'язково настають. Беккарія має рацію щодо сумнівності методу наказів у процесі виховання. Адже цим досягається лише мінлива й несправжня покірність.

Складові просвітництва та виховання дуже тісно пов'язані між собою. Вони відіграють визначальну роль у формуванні прийнятного простору для розвитку дитини та мотивації до суспільно корисної активності.

Суспільство в епоху просвітництва, піклуючись про розвиток дитини, покладає певні надії на просвітництво й виховання, профілактичні функції яких, певною мірою, реалізують навчальні установи. Так, відповідно до Установ для управління губерній було передбачено створення народних шкіл. В них на добровільній основі могли навчатись як діти заможних батьків за помірну платню, так і діти

незamoжних батьків безкоштовно [1, с. 261]. Звертає на себе увагу той факт, що відвідування школи здійснювалось виключно на добровільній основі за згоди батьків, таким чином зберігаючи обсяг батьківської влади щодо прав дитини.

Виконання обов'язків по вихованню дитини залишається у межах інституту сім'ї. Але там, де сім'я не може чи не бажає виконувати свій обов'язок власними засобами, на допомогу приходить держава, яка через шкільну владу здійснює функції виховання і соціально-культурного розвитку дитини. Будь-яка виховно-освітня діяльність за природою потребує певної влади по відношенню до учнів, влади, яка давала б можливість поряд із розумовим розвитком виробляти волю і характер учнів, сприяти засвоєнню ними чесних переконань, суворих правил та добрих звичок (ст. 19 Виховна інструкція бувших військових прогімназій) [2, с. 68].

Обсяг шкільної влади залежить від віку учня та типу установи (закрита чи відкрита навчальна структура). Школа не тільки доповнює сімейне виховання, а інколи замінює його. Адже дитина знаходиться під постійним наглядом з боку школи, як під час проведення навчальних занять, так і в інший час. Держава відмовляється від покарання малолітніх осіб, передаючи їх для перевиховання батькам або особливим виховним установам. Заходи покарання можуть застосовуватись судовими органами до вихованців старше 14 років за тяжкі злочини (вбивства, підпали, зґвалтування).

Н. С. Таганцев, ілюструючи роль окремих інститутів держави (сім'ї, школи) у виховному та каральному процесі щодо неповнолітніх, зазначає, що, з одного боку, держава може вимагати, щоб шкільні приписи та правила дійсно відповідали ідеї розумового, морального та істинно релігійного розвитку, щоб у них не заохочувались і не були обов'язкові доноси, фарисейство, підслуховування та блюзнірство, які заради тимчасових вигод шкільної влади підривають основи молоді особи, створюючи з неповнолітніх справжніх ворогів суспільного та державного розвитку. З іншого боку, держава повинна встановити нагляд за шкільними стягненнями, визначити для них межі. Заходи впливу повинні призначатись виключно з метою виправлення, а не бути актом помсти [2, с. 72—74]. Покаранням може бути: догана, зменшення балів за поведінку, позбавлення пільг, а у крайньому випадку — карцер.

У питаннях виховання це були школи з певним рівнем дисципліни. Виховання у школах спрямовувалось на наближення учнів до церкви, та повчання їх устанам і звичаям і до розвитку у них добрих християнських навичок. Коли ж поведінка дитини виходила

за межі розуміння «детская шалость», до порушника, з метою виправлення, застосовувались гуманні заходи, а міри, що принижують людську гідність або не відповідають гідності вчителя чи суперечать гігієнічним умовам, або не пов'язані із поняттям та метою покарання у школах не застосовуються. Коли вчитель припускався принизливих заходів, він негайно звільнявся з посади.

Інститут освіти відігравав важливу роль як у формуванні позитивних навичок, моральних цінностей, суспільно корисних інтересів дитини, так і у процесі корекції соціально неприйнятної активності частини неповнолітніх. Саме тому до шкільних закладів була прикута увага і суспільства, і держави: виділялось фінансування, створювалась відповідна правова та морально-психологічна база для найбільш успішної реалізації освітянських функцій. Циркуляр інспектора народної освіти дає можливість представити нам високо моральний підхід до діяльності школи та до вчителя.

Для виправлення учнів застосовувались такі заходи: зауваження; настанови — «внушение»; догана; позбавлення місця і стояння за партою; ставлення у кут чи біля шкільної дошки; позбавлення права приймати участь в іграх під час перерви; залишення у класі на час обідньої перерви; залишення у класі на годину після закінчення занять; звільнення зі школи. Останній захід застосовувався вкрай рідко, коли учень припускався порушення, що виходило за межі розуміння «детская шалость».

Слід звернути увагу на наявність рівноваги у застосуванні догани та заохочення. Коли до ледарів та бешкетників застосовували різноманітні превентивні заходи, то учні, які мали відмінну поведінку та навчання, після закінчення курсу, заохочувались: виданням похвального листа; нагородженням книгою чи брошурою релігійно-морального або патріотичного змісту у вишуканому та цінному оздобленні; врученням оццадної книжки [3, с. 85—86].

Слід звернути увагу, що Ч. Беккарія до одного з заходів попередження злочинів відносить нагороду за добро. Адже коли за корисні відкриття істин, що примножили знання академії, видають нагороди, то винагорода від щедрого можновладця здатна примножити добрі діяння. Відносно системи заохочення за позитивну поведінку, можна навести історичний приклад заохочення дітей за добру поведінку та гарне навчання. У Бахмутській школі настоятель протоієрей Пилаєв вніс 9 карбованців, які розподілили між 12 учнями відповідно до їх успіхів; у школі Таганрога біло виділено благодійником п. Віноградським 7 карбованців 50 коп., в інших повітах Соборне Братерство купило книжки для 25 учнів двокласної школи

та 11 учнів Митрофанівської однокласної школи [4]. Такі заходи стимулюють прийнятну поведінку дитини та виступають наглядовим прикладом заохочення за добро.

Важливого значення має не тільки сам виховний процес, а й особа, яка втілює його у життя. Наприклад, циркуляр «Основы, на которых должна созидаться правильная деятельность школы» (1895 р.) надає перелік основних вимог до людини, яка навчає дитину.

Виходячи з цього циркуляра, вчитель, перш за все, має любити свою професію, мати відповідну підготовку, з повагою ставитись до учнів. Індивідуальний підхід до кожного учня виключає застосування фізичних принизливих покарань. А порівняння із тваринами, які не володіють мовою, говорить про те, що вчитель повинен вплинути на учня словом, а не фізичним покаранням. Великого значення надається особистому високо моральному прикладу вчителя та його працелюбності. Також представляє інтерес можливість вчити дітей за своїми статтями (за які він отримує власноруч визначену винагороду), тобто вчитель самостійно обирає напрям вивчення програми. При цьому він має орієнтуватись на місцеве виробництво, що дає заробіток місцевому населенню [5].

Таким чином, дослідження питань запобігання злочинності неповнолітніх обумовлює необхідність і важливість розробки науково-теоретичних, історичних основ забезпечення превентивної діяльності в Україні, а також апарату досліджень різних історичних епох, що забезпечує аналіз стану й прогнозування перспектив розвитку, практичну розробку стратегій запобіжної та іншої соціально-профілактичної діяльності.

Л і т е р а т у р а

1. *Российское законодательство X—XX веков* [Тексты и комментарии. В 9 т. / под общ. ред. и с предисл.] О. И. Чистякова. — М. : Юрид. лит., 1987. — Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма / отв. ред. тома Е. И. Индова. — 527 с.

2. *Таганцев Н. С.* Русское уголовное право по изданию 1902 г. — Тула : Автограф, 2001. — Т. 1 / Н. С. Таганцев. — 800 с. : ил. — (Юридическое наследие).

3. *Отчет Екатеринославского Епархиального Училищного Совета о состоянии школ церковно-приходских и грамоты в Екатеринославской Епархии за 1895—6 учебный год.* — Екатеринославль : Печатня С. П. Яковлева, 1897. — 130 с.

4. *Государственный архив* Днепропетровской области (ГАДО), фонд 11, опись 1, дело 455.

5. *Держархів* Дніпропетровської обл., ф. 11, оп. 1, спр. 506.